

HET PROEFSCHRIFT VAN ...

ANIEK IJBEMA: DE GESCHIEDENIS VAN TE

Marc van Oostendorp

W

at is het stuitje van het Nederlands?

Wat de blindedarm? Als een taal een levend organisme was, sleepte ze dit soort onderdelen mee, die misschien ooit hun nut hebben gehad maar inmiddels zo sterk versterkt zijn dat ze geen enkele functie meer hebben.

Het woord *te* lijkt op het eerste gezicht zo'n taalkundig stuitje. Het is onduidelijk wat het precies bijdraagt aan de betekenis van een zin als 'Cecilia wenst te zingen.' Toch kun je het hier niet zomaar weglaten, terwijl het andersom in de in veel opzichten vergelijkbare zin 'Cecilia wil zingen' juist niet mag staan. Ooit was *te* een voorzetsel met een duidelijke betekenis. Hoe heeft die betekenis in een paar honderd jaar zo kunnen afslijten?

De taalkundige Aniek Ijbema onderzocht onder meer de geschiedenis van het woordje *te* in het Nederlands, de huidige functie ervan, en de manier waarop kinderen het leren. Ze meent dat *te* nog steeds geen echt stuitje is, nog steeds niet volkomen nutteloos. Ze promoveerde in maart van dit jaar aan de Universiteit Leiden op een proefschrift over dit onderwerp.

Te gronde

Ooit betekende *te* 'naar', net als het Engelse *to*. "Maerghin als die zonne op gaet", zegt bijvoorbeeld Reynaert de vos, "willic te Roeme om afaar" ('Morgen als de zon opgaat, wil ik naar Rome gaan voor een afaar'). Die betekenis komt in het moderne Nederlands alleen nog voor in enkele vaste uitdrukkingen, zoals 'hij richt zichzelf te gronde'.

Op een dag kon *te* ook gebruikt worden met werkwoorden in de onbepaalde wijs. Er werden vanaf dat moment dingen geschreven

als "Wi ghebieden den hemelschen viere desen lieden te verterne" ('Wij gebieden het hemelse vuur deze lieden te verteren'). Die *e* aan het eind van *verterne* was een naamvalsuitgang. Het Middelnederlands had net als het Duits nog naamvallen en na het voorzetsel *te* hoorde een naamvals-*e* te komen (zoals zelfstandige naamwoorden na het Duitse *zu* nog steeds in de derde naamval staan).

In het begin kon dat woordje *te* alleen na een klein aantal werkwoorden komen: na *gebieden*, zoals in het voorbeeld hierboven, na *begeren* ('wensen'), *hopen*, *peinsen* ('denken') en nog een aantal werkwoorden. Die werkwoorden hebben iets met elkaar gemeen: als ik gebied dat Cecilia zingt, als ik wens, hoop of denk dat zij zingt, is het helemaal niet zeker dat Cecilia dat ook daadwerkelijk doet. *Te zingen* drukt in die context dus een irrealistische toestand uit; zoals Reynaert ook nog niet in Rome is als hij zegt dat hij "te Roeme" gaat.

Echt gezongen

Zo kon *te* zich ontwikkelen van een voorzetsel tot een woordje dat (ook) bij werkwoorden in de onbepaalde wijs kan staan om daar een onwerkelijke toestand mee uit te drukken. In het moderne Nederlands kan *te* ook gebruikt worden in contexten zonder irrealistische betekenisnuance. Uit de zin 'Jan beseft gefaald te hebben' mogen we zeker concluderen dat *Jan* niet in zijn opzet slaagt. Toch voelen veel mensen nog steeds wel iets van de irrealistische betekenislaag van *te*. De meeste mensen vinden de eerste zin hieronder beter klinken dan de tweede:

- *In het Concertgebouw te zingen is Cecilia's grootste wens.*
- *In het Concertgebouw te zingen is Cecilia's grootste prestatie.*

In het tweede geval zouden de meeste mensen *te* liever weglaten. Dat heeft er waarschijnlijk

mee te maken dat Cecilia anders dan in de eerste zin in de tweede echt gezongen heeft.

'Niekje buiten spelen'

De uitgang *-en* van de onbepaalde wijs *zingen* had van oorsprong eenzelfde betekenis. Deze uitgang stamt van een oude Germaanse naamvalsuitgang die onder andere een doel of een richting aanduidde. In de Middeleeuwen was die betekenisnuance waarschijnlijk al grotendeels verdwenen en moest ze worden versterkt met *te*. Op een vergelijkbare manier wordt later *te* in bepaalde gevallen weer versterkt met het voorzetsel *om* ('Ik ben gekomen om te zingen').

Kinderen die het Nederlands als moedertaal leren, voelen die doelgevende betekenis van *te* en *-en* volgens Ijbema nog wel aan. Als de kleine Niek zegt: 'Niekje buiten spelen', bedoelt hij meestal dat hij naar buiten wil, niet dat hij daar al is. In volwassen taal hoor je dat soort dingen ook nog weleens: 'Nu ophoepelen!' is nooit een beschrijving, maar altijd een dringend verzoek.

De betekenis van *te* is in de loop van de tijd enigszins verbleekt. Van een voorzetsel met een duidelijke betekenis is het langzamerhand een woordje geworden dat vooral een grammaticale functie heeft – het verbindt twee werkwoorden in dezelfde zin met elkaar. Een taalkundig stuitje is het daarmee niet; *te* vervult in ons moderne Nederlands nog steeds een eigen functie. Misschien hebben menselijke talen ook niet zo veel stuitjes en blindedarmen. Talen zijn dan ook geen zelfstandige levende organismen, maar producten van de menselijke geest. Elke generatie maakt de taal opnieuw op het moment dat ze haar leert. Als woorden echt geen enkele functie meer hebben, verdwijnen ze. ●

Aniek Ijbema, *Grammaticalization and Infinitival Complements in Dutch*.

Utrecht, LOT, 2002. ISBN 90 76864 15 2